

๑

ขบ

“ขบ” หนึ่งหมายถึงกัด เช่น

“...จูขบโหงหย่าง่าย เล่นพิศพ่ายกลัวไกล อ่อนฮา...”

(มหาชาติคำหลวง กัณฑ์ชูชก)

“...เสื่อจรเข้สรรพสัตว์ขบมันตายก็ดี ท่านว่ามันเป็นทาสนายเงินเอามันไป...”

(พระไอยการทาส)

“...จึงลุกขึ้นเปิดมุ้งยุขบ

เดินตบไหล่ปลางย่องย่อง...”

(บทละครนอกเรื่องไกรทอง)

“...พี่วานเจ้าดวงใจในยนา

ช่วยขบนิ้วขนิษฐาให้พี่ชาย...”

(เสภาเรื่องอาบู่หะซัน)

ใช้ซ้อนกับ “กัด” เป็น “ขบกัด” ก็มี ดังตัวอย่าง

“...สิ่งสัตว์ที่ร้ายแรงคนองฤทธิ มาพานพบ**ขบกัด**ตัดชีวิตพระลูกข้าพไปกิน
เป็นอาหาร...”

(มหาชาติกลอนเทศน์ กัณฑ์มัทรี)

ที่เข้าใจทั่วไปหมายถึงใช้ฟันแน่นให้แตก เช่น ขบเมล็ดแตงโม ขบเปลือกถั่ว
กัดฟันเพื่อแสดงความอดกลั้น เรียก “ขบฟัน” ดังตัวอย่าง

จึงกล่าวเอาใจมเหสี
ลูกของเทวีภูพานให้ไว้

เจ้าพี่อย่าพรั่นหวั่นไหว
แข็งใจ**ขบฟัน**กลั้นทน

(บทละครนอกเรื่องสังข์ทอง)

หมายถึงกัดฟันด้วยความโกรธก็มี เช่น

อเนกโยธา
ขบฟันคเคียดไผ่

อนาสุทเกรียงไกร
อยู่ครั้นคำรามรณ

(อนิรุทธ์คำฉันท์)

“...เอียวสงโกรธขึ้นหน้า**ขบฟัน**แล้วว่ากับเกียงจูเหี่ยวว่า วันนี้จะฆ่าเสียให้ได้...”
(ห้องสิน)

ใช้เข้าคู่กับ “เข่นเขี้ยว” เป็น “เข่นเขี้ยวขบฟัน” ก็มี ดังตัวอย่าง

พิภาคก้อนไป
เหาะมาเกลื่อนกล่น

ป่าวพวกพลไกร
แต่ล้วนตัวดี

เสนาเสนี
ทหารยักษ์

เข่นเขี้ยวขบฟัน

(สุธนกลอนสด)

“ขบเขี้ยว” ก็ว่า ดังตัวอย่าง

ขบเขี้ยวเคี้ยวเขี้ยวขบฟัน ซี่หมุเขี้ยวตัน
 ลำแดงนภาพเดโช
 (พระรศคำฉันท์)

มักใช้เข้าคู่กับ “เคี้ยวฟัน” เป็น “ขบเขี้ยวเคี้ยวฟัน” หมายถึงขบกรามขบฟันอยู่ไปมา ด้วยความโกรธ ดังตัวอย่าง

เมื่อนั้น
 ได้ฟังยิ่งกริ้วโกรธา องค์ท้าวคนธรรพ์ยักษา
 อสุรา**ขบเขี้ยวเคี้ยวฟัน**
 (บทละครเรื่องรามเกียรติ์ รัชกาลที่ ๑)

“ขบเขี้ยวเคี้ยวกราม” ก็ว่า ดังตัวอย่าง

“...ว่าพลาง**ขบเขี้ยวเคี้ยวกราม** คุกคำรามขุ่นาภูสาวสวรรค์...”
 (บทละครเรื่องพระสมุท)

ใช้เป็น “ขบกราม” หรือ “ขบเหงือก” ก็มี ดังตัวอย่าง

พระยายักษ์พิโรธเค้น **ขบกราม**
 เหม่เหม่มีงบอขาม แข่งอ้าง
 เราคือพระกาลตาม ตัดชีพ แลนา
 กระที่บบาทมาดมล้าง ไส้รันพลตลุย
 (โคลงภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องรามเกียรติ์)

“...เต็นทรบ**ขบเหงือก**เหลือกตา แป้นด่าเสียงอึงคะนึงไป...”
 (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน)

อาการที่ขบฟันแสดงความเดือดดาลหรือโกรธมาก วรณคดีใช้ว่า “กระเกรี้ยว” เช่น

“...คุกคามขบพบนกระกรี้ยว ลี้ยวไล่เล่นແหลนແລ่ เลือกเอาแต่ตัวพีพี พยงปี่นนั้น...”

(มหานาคาคำหลวง กัณฑ์ฉกษัตริย์)

อาพัทสูระสูรามพุกฤษดิ์ หน้ากริมจะกรุน
ก็เคี้ยวกระกรี้ยวกราดกราม

(พระสูธนคำฉันท์)

“จะกรัจจะกราจ” หมายถึงเสียงขบพ่นกรอดๆ หรือทำอาการกริ้ววกราด เขียนเป็น “จะกรัดจะกราด” หรือ “จกรัจจกราจ” ก็มี ดังตัวอย่าง

โกรธาจุดไฟจุดเจียว ขบพ่นซิ่งเขี้ยว
จกรัจจกราจคึกคาม

(สูธนคำฉันท์)

แม้ริมตีปากแล้วขบเบาๆ ตามร่างกาย เรียก “ขบเม้ม”

“ขบคั่น” หมายถึงกัดกิน [ใช้แก่สัตว์] ดังตัวอย่าง

“...หรือสิงสัตว์พัคณาในอรัญ พาไปขบคั่นให้บรรลัย...”

(บทละครเรื่องอิเหนา รัชกาลที่ ๒)

เคี้ยวกิน [ใช้แก่นักบวช] เรียก “ขบฉัน”

เรียกอาหารการกินของนักบวช ว่า “ของขบฉัน”

ขบและเคี้ยว เรียก “ขบเคี้ยว” ดังตัวอย่าง

“...เปรียบประดุจราชไกรสรลับเขี้ยวขัดเล็บมานานแล้ว พอเห็นหม่อมฤๅชาติ ก็อยากจะขบเคี้ยวเปนกำลัง...”

(ราชาธิราช)

เรียกของกินเล่นที่ไม่เจตนากินให้อิ่ม ว่า “ของขบเคี้ยว”
 เรียกผลมะม่วงอ่อนๆ ขนาดหัวแม่มือ ว่า “มะม่วงขบเพาะ”
 ทั้งนี้เพราะหมายเอาเสียงเวลาเอาฟันขบดังเพาะ
 โดยปริยายเรียกวัยของเด็กหญิงที่เพิ่งเริ่มแตกเนื้อสาว ว่า “วัยขบเพาะ”
 ปัจจุบันเป็นสแลงเรียกหนุ่มน้อยหรือเด็กชายที่เริ่มเป็นหนุ่มว่าวัยขบเพาะด้วย
 คิดตรึกตรองอย่างหนัก เรียก “ขบคิด”
 คิดแก้ปัญหา เรียก “ขบปัญหา”
 คิดไม่ออก แก้ไม่ตก [ใช้แก้ปัญหา] เรียก “ขบไม่แตก”
 “ขบขัน” หมายถึงน่าหัวเราะ ชวนหัวเราะ
 ชื่อลายไทยแบบหนึ่งทำเป็นหน้าอสูรที่ชื่อราหูทำกิริยาขบฟัน เรียก “หน้าขบ”
 “หน้ารำหู่” หรือ “หน้าราหู” ก็เรียก
 เรียกลักษณะหัวโขนที่ทำกิริยาขบฟันบนขมริมฝีปากล่าง ว่า “ปากขบ”
 ลักษณะดีร้ายสำหรับนับตาแต่ละบั้งของไม้ตะพดที่ทำด้วยไม้ไผ่ เรียก “ตะเข้ขบฟัน”
 “ขบ” หนึ่งหมายถึงอาการที่ปวดเหมือนมีอะไรบีบหรือกดอยู่ที่ตรงนั้น ดังตัวอย่าง

กำเริบฤทธิพิษสงลงกระดุก	จะปิดหูกยาอย่างไรก็ไม่หาย
ให้ <u>ขบ</u> ปวดรวดเร้าทุกเพรางาย	กระสับกระส่ายสู้ทรงดำรงแรง
	(พระอภัยมณี)

“เมื่อยขบ” ก็ว่า

“ขบ” หนึ่งหมายถึงลักษณะของสิ่งที่ยังเข้ากันได้ไม่สนิท ยังป็นหรือเกยกันอยู่ เช่น
 บานประตูปะทุขบกัน

อาการที่เล็บมือเล็บเท้างอกยาวจนกดแทงเนื้อข้างเล็บ เรียกว่า “เล็บขบ”

ครั้งหนึ่งนิ้วหัวแม่มือผมปวดบวมและกลัดหนองเนื่องจากพิษเล็บขบกำเริบขึ้น

พนักงานร้านเสริมสวยค่อยขริบเล็มเล็บที่ละเอียดที่ละน้อยนุ่มนวลละมุนละไมราววิว

มะปราง

แต่ทันทีที่ปลายกรรไกรไปสะกิดโคนรอยปริของเนื้ออูมเข้า

เลือดเสียสีขาวชั้นที่คั่งอยู่ในแผลก็ทะลักออกมาโดยแรง

เธอก็กรรไกรแล้วรีบใช้นิ้วหัวแม่มือทั้งสองกดคั้นแน่นนิ้วให้หนองออกจนหมดสิ้น
ผมหน้ามิดเหมือนจะเป็นลมและเจ็บปวดรวดร้าวแทบวางวายดูจความตายกั๊ก
มือเรียกอยู่ตรงหน้า แต่ก็อุตสาหัซ่มฟันไว้แน่นด้วยมานะ

ไม่นานนักคู่สงครามระหว่างทุกขารมณักับความดิ้นรนให้พ้นทุกข์ก็ยุติลงพร้อม
กับเสียงถอนหายใจของผมและเธอ

“--ขอบคุณมากครับ” ผมเอ่ยขึ้นหลังจากปาดเหงื่อที่เปียกโชกบนใบหน้า

“ไม่เป็นไรค่ะ--หนูไม่รู้เป็นไรอาจารย์--ชอบบีบลิ้นบีบหนองให้คนอื่น” เธอพูดเจี๊ยบ
แจ้ว

ผมชนลูกขนพองเมื่อคิดถึงวงจรความตื่นเต้นก่อนบีบลิ้นและความรู้สึกผ่องใสเมื่อ
ได้บีบบดจนหมดเชื้อของคนเช่นเธอ

“แต่ตัดเล็บให้อาจารย์แล้วไม่ค่อยสนุก--”

“ทำไมล่ะครับ” ผมถามพลางยกนิ้วขึ้นมาเป่าหวังให้ทุเลาปวด

“--ก็เล่นไม่ร้องซี้ดร้องซาดบ้างเลยแบบนี้...หนูละเซ็ง”

๒

ตาย

“ตาย” หนึ่งหมายถึงว่างเปล่า ไม่มี หมดลึ้น เช่น

“...แม่นกลูกกนกหาย แลนา เห็นรงงตายเปล่าปล่ยว แลนา...”

(มหาชาติคำหลวง กัณฑ์ทานกัณฑ์)

“...หวังตายดับกันดาร

เสรีจลี สุณนา...”

(ลิลิตพยุหยาตราเพชรพวง)

“...ตายดัสกรมินท์

เพ็ดแพ...”

(โคลงนิราศทวาย)

“เปล่าตาย” คือว่างเปล่า เช่น

“...แม่กูร์จจาปน้อยหาย แลนา รงงเปล่าตายดูปล่ยว แลนา...”

(มหาชาติคำหลวง กัณฑ์ทานกัณฑ์)

พ่อไปปราบยุคคยากเย็น
แต่ปรางมณีเปล่านั้น

กลับมามะเห็น

(พระสุธาคำฉันท์)

บมิมืออาวุธทะทาย
ไซเยศณรงค์์กราน

แต่มีมือเปล่านั้น

(ประชุมคำพากย์รามเกียรติ์ ภาค ๕)

“แต่ตาย” คือเปล่านั้น เปลี่วใจ ดังตัวอย่าง

คะนึ่งแนพระนลเจียว
ระกำกรมระทมกาย

ธอยู่เดียวก็แต่ตาย

ระทวยกอบกมลเกรียม

(พระนลคำฉันท์)

“ตายแต่” ก็ว่า ดังตัวอย่าง

ทุกที่ใกล้ไกลในโลก
หุบเขาเลาน้ำลำซล

ทุกโกรกทุกกรอกชอกหน

ปราศผลมุ่งหมายตายแต่

(กนกนคร)

“เสียตาย” หนึ่งหมายถึงรู้สึกเสียใจว่าควรจะได้แต่ไม่ได้หรือควรจะทำแต่ไม่ทำ

“เสียตาย” หนึ่งหมายถึงรู้สึกอยากได้สิ่งที่เสียไปให้กลับคืนมา

“เสียตาย” หนึ่งหมายถึงรู้สึกไม่ยอมให้เสียไปโดยไม่ได้ประโยชน์

“เสียตาย” หนึ่งหมายถึงอาลัยถึงสิ่งที่จากไป

สำนวน “รักที่เสียตายน้อง” หมายถึงตัดสินใจไม่ถูกว่าจะเลือกอย่างไร

แฝงนัยว่าเพราะเห็นคุณค่าในระดับเท่าๆ กัน ดังตัวอย่าง

ถ้าเจ้าจะเอออวยไปด้วยพี่
เสมือนหนึ่งรักพี่เสียดายน้อง

จะเสียที่ไม่ถนัดขัดข้อง
ถ้าทองเป็นสุขสนุกสบาย
(บทละครนอกเรื่องไกรทอง)

“ตาย” หนึ่งหมายถึงโดด เดี่ยว เดี่ยว เช่น

ควรรนางสพราศพร้อม
หรือพ่อมาอยู่ตาย

ลลอบล้อมบวงวาย
ในฐานทองระรองรถ
(อนิรุทธ์คำฉันท์)

ชวนประโลมปลอบ
เสด็จสู่บุรี ดึกกว่าอยู่ตาย

เสาวนีย์มิชอบ เชิญเร่งผันผาย
ตูข้าทั้งหลาย ได้ฟังบาท
(พระรถคำฉันท์)

“เดี่ยวตาย” คือคนเดียวเท่านั้น แต่ลำพังผู้เดียว ดังตัวอย่าง

“...อันนักสิทธิ์ย่อมสถิตอยู่เดี่ยวตาย

เหมือนนินายเล่าไว้แต่ไรมา...”
(ลักษณะวงศ์)

“ตายเดี่ยว” ก็ว่า ดังตัวอย่าง

ควรรนางรำเพยวี
ปรานีพระเขวายศ

พัชนีสูงงกช
ประทมรถอยู่ตายเดี่ยว
(อนิรุทธ์คำฉันท์)

ข้อ ๔ หน่วย เป็น “โดดเดี่ยวเดี่ยวตาย” ก็มี ดังตัวอย่าง

“...เธอเป็นหญิงชราผ่านความล้มเหลว มีชื่อเสียง แต่วันนี้ต้องใช้ชีวิตอย่าง โดดเดี่ยวเดียวดายเปลี่ยวเหงา...”

(รวมคอลัมน์ของสิทธิรักษ์ ตุลาพิทักษ์ นิตยสารดิฉัน)

วรรณคดีบางเรื่องใช้ “สันโดษตาย” หมายถึงโดดเดี่ยว เดี่ยวดาย ดังตัวอย่าง

“...จะแสนโหยโดยดินสันโดษตาย สันโดษเดียวเปลี่ยวกายระกำใจ...”
(โคบุตร)

“...ผู้เดียวเดินสันโดษตายในแดนดงพงพอนศแสนกันดาร...”

(มหาชาติกลอนเทศน์ กัณฑ์มหาพน)

ใช้ซ้อนกับ “เปลี่ยว” หมายถึงว่าเหว เป็น “เปลี่ยวตาย” ก็มี ดังตัวอย่าง

“...ขวัญเอยอย่าเที่ยวไปไพรพวง กลางดงคนเดียวอยู่เปลี่ยวตาย...”
(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน)

หรือใช้ซ้อนกับ “เปล่าเปลี่ยว” หมายถึงอ้างว้าง ว่าเหว เป็น “เปล่าเปลี่ยวเดียวดาย” ก็มี ดังตัวอย่าง

ยอกร่ายนลาตพาดพักตร์ ถวิลถึงน้องรักเสนาหา
ไอ้พุ่มพวงดวงใจนัยนา จะนิทราเปล่าเปลี่ยวเดียวดาย
(บทละครนอกเรื่องแก้วหน้าม้า)

“ตาย” หนึ่งหมายถึงเพิกเฉย ไม่เอาเป็นธุระ เช่น ดูตาย ดังตัวอย่าง

“...ไอ้จะทูลสักเท่าใดพระบิดาก็ดูตาย ไม่ปริปรายโปรดปรานห้ามทอจารย์เสีย
มั่งเลย...”

(กาพย์กุ่มารบรรพ)

ใช้ซ้อนกับ “ดอม” ภาษาถิ่นล้านนาว่าหมายถึงทิ้ง ปล่อย ปล่อย ดาย เป็น “ดูดอม ดูตาย” หมายถึงไม่เอาเป็นธุระ ดังตัวอย่าง

บมิควรวดูดอมดูตาย
ไปสมที่แก้วกัลยา

ควรรณอมท้าวทาย

(สมุทรโฆษคำฉันท์)

“ตาย” หนึ่งหมายถึงง่าย เช่น

พระทวารฟังผู้กด้วยมนตรี
ผู้ใดจะแก้ได้ตาย

ในภพพยล

(กาพย์คำฉันท์)

ท้าวตรีดำรงการ
ใหญ่ยากจะปลิดปลง

บุตรทานแลยิ่งยง

สละได้แต่โดยตาย

(กุมารคำฉันท์)

“ง่ายตาย” คือง่ายมาก ดังตัวอย่าง

ลิงจุ่นนั่งเื่องเื่อง
หางสั้นมันงมนาน

ค้อยกระต๊องเื่องเื่องคลาคลาน

จับตัวไล่ได้ง่ายตาย

(กาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง)

“สะดวงตาย” คือสะดวงมาก ดังตัวอย่าง

พรรณนพฤษขทรงผล
พวงย่อยระย้าเพียง

ตละต้นจะอ่อนเอียง

จะแผ่ดีจะสะดวงตาย

(อิลาชคำฉันท์)

“ตาย” หนึ่งเป็นคำลงท้ายข้อความแบบเดียวกับ แล นา นั้นแหละ เท่านั้น เช่น

“...คือพระธาตุแท้จริงแล้ เอากลูมาแต่ลงกาทวีปพูนมาตาย...”

(จารีกวัดศรีชุม)

“...ผิอุปมาไปดั่งมหาไพชยนต์ปราสาทนั้นตาย...”

(จารีกวัดพระยืน)

“...เหตุลัทธิปัญญาพระพุทธเจ้า จากไปด้วยมหาอานนท์ทำนายว่า ลูกศิษย์กุตถาคตจักมาอยู่ที่นี้พอ ๕๐๐ ตันนั้นแท้แล ว่าดั่งนั้นตาย...”

(ตำนานสิงหนวัติกุมาร)

“ตาย” หนึ่งหมายถึงตกค้างให้เตียน เช่น

“...กวาดแผ้วแบกหามเป็นโกลา

ตกทายตายหญ้าอยู่เป็นควัน...”

(บทละครเรื่องดาหลัง รัชกาลที่ ๑)

“...พระตกทายตายหญ้ารักษาผัก

เย็นแล้วตักน้ำรดทุกพรรณผล...”

(สิงห์ไกรภพ)

ถนนพุงผ่านลานไร่กะหล่ำปลีที่แลลิลับซบซ้อนสุดม่อนดอຍกับความหนาที่บของฝน
ในเวลาบ่ายใกล้เย็นวันนั้น

ม้าเหล็กพันธุ้ซบเคลื่อนลี้ล้อร่นเก่าแบบมีคันโยกเกียรสองชุดไต่ความคดเคี้ยวลาด
ชันจากยอดภูสู่เมืองปลายน้ำยมอย่างเร่งร้อน

มั้งหนุ่มผู้กุมบังเหียนม้าแก้ตัวนั้นซบเคี้ยวร่นแรงกับดวงตะวันและวางเดิมพันด้วย
ชีวิตเหมือนว่าโลกนี้ไม่มีความตาย

แล้วหลุมโคลนตรงงาที่บสีเทาของโตรกผากับลำแสงลั้งลาคั้งสุดท้ายก็เป็นฝ่ายชนะ
--ม้าแก่เสียหลักและลื่นไถลลงไหลทางอย่างนำโมโห

“ไม่ได้ใช้เกียร์ต่ำหรอก” สายตรวจนายหนึ่งถามอย่างสงสัย “--ที่มันอยู่ข้างๆ เกียร์
ปรกตินะ”

เขาหมายถึงเกียร์ขับเคลื่อนสี่ล้อที่ช่วยเพิ่มแรงจุดลากให้รถยึดเกาะถนนด้วยระบบ
ถ่ายกำลัง

“มะได้ใช้คับ--ผมเสียดายคับ”

“--เสียดาย เสียดายอะไรวะไอ้น้อง” น้ำเสียงนั้นทั้งงุนงงทั้งสงสัย

“ผมกะจะให้มันพังเป็นอันๆ ไปคับ--”

หนุ่มน้อยตอบการถามได้แล้วชี้แจงอย่างขลุ่ยขลักในลำคอ

“--ใช้พร้อมกันมันเสียดายคับ!”

๓

ช่อง

“ช่อง” หนึ่งหมายถึงร่องสรรเสริญ เปล่งเสียงร้องพร้อมๆ กัน ดังตัวอย่าง

“...บวงสรวงช่องเซทุกเวลา รักษาศีลด้วยช่วยอุดหนุน...”
(บทละครนอกเรื่องสังข์ทอง)

เขียนเป็น “ล่อง” ก็มี ดังตัวอย่าง

“...อัศจรรย์ล้นโลกย์ทั้งจักรวาล เทวล่องสาธุการถวายพร...”
(นิพนธ์วังหน้า)

“ช่อง” หนึ่งหมายถึงอาการเดินช้าๆ ค่อยๆ ย่อง ดังตัวอย่าง

“...ค้อนหอยค่อยค้ำยุดิน เดินช่อง มองแฮ...”
(โคลงนิราศสุพรรณ)

“ช่องช่อง” ก็ใช้ ดังตัวอย่าง

“...เห็นยางเจ้าเขาจับคอยลับปลา

นกกระสาซ่องซ่องค่อยย่องเดิร...”

(นิราศพระปฐม)

“ซะซ่อง” ก็ว่า ดังตัวอย่าง

“...เอากแหวกไว้ซ่อง เดอรซะซ่องก่อนให้...”

(มหาชาติคำหลวง กัณฑ์ทานกัณฑ์)

เขียนเป็น “ซซ่อง” ก็มี ดังตัวอย่าง

“...ถ้าก็ตระโหมดมุ่มเมอล ตกตื่นเดอรซซ่อง...”

(มหาชาติคำหลวง กัณฑ์จุลพน)

“ซ่องแซ่ง” หรือ “กระซ่องกระแซ่ง” หมายถึงอาการเดินเหยียบไม่ถนัด เดินทรงตัวไม่อยู่เพราะอ่อนแรง ดังตัวอย่าง

“...คลานออกมาจากห้องเดินซ่องแซ่ง

สิ้นเรี่ยวแรงยืนหันให้ฟันเฟือ...”

(พระอภัยมณี)

“ซ่อง” หนึ่งหมายถึงประชุม

เขียนเป็น “ล้อง” ก็มี ดังตัวอย่าง

พระมาศอุโฆษเรื่อง
ทุกทั่วดินบนเกรง
พระเสด็จแสดงคุณ
เอกกษัตริล้องเฝ้า

แรงบุญ ท่านหา
กราบเกล้า
ครองโลกย ไล่แฮ
ไฝเห็นขอเห็น
(โคลงยวนพ่าย)

“ช่องสุ่ม” หมายถึงรวมคนให้มาร่วมกระทำการอย่างใดอย่างหนึ่ง ดังตัวอย่าง

“...เราคิดว่าจะช่องสุ่มผู้คนตั้งแข็งเมืองขึ้นทำศึกแก่ฮั่นอ่อง แล้วชิงเอาเมือง
เอ็กเคี้ยงแลเมืองท่าเอี้ยงให้จงได้...”

(ซิดก๊กไช่ฮั่น)

โดยปริยายหมายถึงมั่วสุ่มกันอยู่หลายๆ ดังตัวอย่าง

“...โจโฉเห็นว่ายังมีทหารช่องสุ่มอยู่ ก็คิดตกใจกลัว จึงให้ทหารกลับถอยหนี...”

(สามก๊ก)

หมายถึงสะสม รวบรวม ก็มี เช่น

“...ขอท่านจงเลิกทัพกลับไปฝึกหัดทหารและช่องสุ่มเสบียงอาหารให้บริบูรณ์...”

(เสียดก๊ก)

ยังแต่สมุดตำรับใหญ่
กุกจัดแจงช่องสุ่มแต่หนุ่มมา

พื้นแต่หัวใจพระคาถา
หวังไว้จนชราไม่ให้ใคร
(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน)

วรรณคดีบางเรื่องใช้ “ทรวงทรวง” ออกเสียงว่า /ทอระสองทอระสุ่ม/ หมายถึง
ประชุมกัน ดังตัวอย่าง

“...อองงามพรรณนารายรอง ดูทรวงทรวงผกา...”

(มหาชาติคำหลวง กัณฑ์มหาพน)

แอบซ่อนชุมนุมกันอยู่เพื่อรอโอกาส เรียก “ช่องซุ่ม” ดังตัวอย่าง

“...เที่ยวตั้งกองซ่องซุ่มอยู่มากมาย

บรรดานายที่มาพบสมทบกัน...”
(สิงห์ไกรภพ)

“ซุ่มซ่อง” ก็ว่า ดังตัวอย่าง

ให้แบ่งกองรายเรียง
ทุกทางอันซ้างไปมา

ซุ่มซ่องมองเมียง
(อุเทนคำฉันท์)

“ซ่องเสพ” หรือเขียนเป็น “ล่องเสพ” มีสองนิยาม
หนึ่งหมายถึงคบหากัน เข้าเป็นพวกเดียวกัน ดังตัวอย่าง

มีลูกไม่รับเลี้ยง
เมียแต่งหาเหตุผล
ล่องเสพสุธาบาน
สี่สิ่งเป็นลักษณะสี่

หลักฐาน
หลักฐาน
ลักเล่น เบี้ยแล
เช่นไก่ตามสมัย
(โคลงโลกนิติจำแลง)

อีกหนึ่งหมายถึงร่วมประเวณี ดังตัวอย่าง

กูใช้หญิงสามานย์หมาย
ผู้อื่นอันใช้สวามี

จะล่องเสพชาย
(ประชุมคำพากย์รามเกียรติ์ ภาค ๔)

“ซ่อง” หนึ่งหมายถึงที่ซุ่มนุ้มซึ่งได้โน้มน้าวชักชวนผู้คนที่หลบหนีไปอยู่ตามป่าดง
ให้มาอยู่ด้วยกันเพื่อเป็นกำลังแผ่นดินในเวลาต้องการ

อักษรวิธานศรับท์ ให้นิยามว่า

“...ห้อง, สุ่ม, คือเป็นชื่อที่เขาตั้งเกลี้ยกล่อมคนไม่ให้จรรยาไปบ้านอื่นเมืองอื่น, เหมือนอย่างบ้านห้องในดงนั้น...”

ดั่งตัวอย่าง

“...บ้างก็อพยพหลบหลีกราชการหนีไปเข้าห้องซุกซ่อนอยู่ป่าดงก็มีมาก เพราะเจ้าหม่อมขุนนายใช้สอยตราตรากไม่ผ่อนปรน ไพรจึงขัดสนทนมิได้...”

(พระราชพงศาวดาร รัชกาลที่ ๒)

จะกล่าวถึงนายเดชกระดุกดำ
ได้เป็นที่หมิ่นหาญชาญไชย

อยู่บ้านถ้ำตั้งกองเป็นห้องใหญ่
เป็นหัวไม่มีฝีมือเลื่องลือชา

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน)

เรียกการเกลี้ยกล่อมผู้คนให้มาอยู่เป็นหมวดเป็นกองกันเช่นนั้นว่า “จัดห้อง” หรือ “ตั้งห้อง” เช่น

“...พระราชทานขันเงินแก่สมิงภักดีสีขรินทร์ และพระราชทานผ้าเลื้อถ้วนทุกคนแล้ว ให้ขึ้นไปจัดห้องละว้าทั้งปวง ได้สกรรจ้อพยพคน ๖๐๐...”

[พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)]

ถึงอำเภอที่วังวงเวงสวาดิ
เขาตั้งห้องเกลี้ยกล่อมไพร่หนีนาย

เห็นเรือนราษฎรบ้านป่าหาคนหาย
ฝ่ายพี่กล่อมตรอมรักไม่ยอมคืน

(เพลงยาวนมัสการพระบรมธาตุ นิราศไปตรัง)

นางผีเสื้อเหลือโกรธพิโรธร้อง
ช่างเหโกโยคินี่เขาใช้

มาตั้งห้องคิลจะมีอยู่ที่ไหน
ไม่อยู่ในศีลสัตย์มาตัดรอน

(พระอภัยมณี)

“ช่อง” คำเดียวก็ว่า ดังตัวอย่าง

“...แล้วจึงมีพระราชกำหนดให้นายกองทหารอาสาทั้งปวงคุมพลเป็นหลายกอง
ยกออกไปช่องคนซึ่งชานเซ็นอยู่ในป่า แล้วยกเป็นกองโจรคอยกำวสกัดตีโดย
ทางเข้าศึกจะยกมา อย่าให้ออกลาดหากินได้สะดวก...”

(พระราชพงศาวดารกรุงสยาม ฉบับปริดิทมิวเซียม)

ผู้เป็นใหญ่หรือผู้เป็นหัวหน้าช่อง เรียก “นายช่อง” ดังตัวอย่าง

นายเรือนใหญ่อยู่เหี้ย	เรือนตน
นายช่อง เป็นใหญ่คน	ลูกบ้าน
ท้าวพระยาใหญ่กว่าชน	ในเขตแดนนา
นักปราชญ์ใหญ่แปดด้าน	ทั่วด้านทิศ
	(โคลงโลกนิติ)

นอกจากนี้ “ช่อง” ยังหมายถึงย่านชุมนุมชน ดังที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ
ทรงอธิบายว่า

ระเบียบจัดท้องที่ในการปกครองแบบเดิม แบ่งเป็น ๓ ชั้น คือ เมือง บ้าน ช่อง

“ช่อง” เป็นที่คนแรกไปตั้งรวบรวมกันอยู่ ยังไม่เป็นปึกแผ่น

“บ้าน” เป็นที่ซึ่งคนไปตั้งบ้านเรือนอยู่ประจำเป็นปึกแผ่นแล้ว แต่ราษฎรปกครอง
กันเอง

“เมือง” รวมที่หลายบ้านมีรัฐบาลและโรงศาลปกครอง

ปัจจุบันยังปรากฏคำ “ช่อง” ในชื่อหมู่บ้านตำบลให้อุณหภูมิใช้ศึกษาภูมินามวิทยา
(toponymy) หลายต่อหลายแห่งทั่วสยามประเทศ

เมื่อเสียง /ช/ และเสียง /ซ/ สลับกันได้ ดังตัวอย่าง

“...ในสองข้างทางท้อง ยังชันทช่องวงกาล...”

(มหาชาติคำหลวง กัณฑ์วนประเวศน์)

“ชั้นช่อง” เท่ากับ “ชั้นช่อง” คือเป็นชั้นและเป็นช่อง
 “บ้านช่อง” จึงเป็นคำเดียวกับ “บ้านช่อง” หมายถึงที่อยู่อาศัย
 เช่นถ้อยคำสำนวนว่า

ตึกกวนบ้านช่อง ตึกรามบ้านช่อง ถิ่นฐานบ้านช่อง บ้านช่องช่องแซว บ้านช่องคลอง
 แคว บ้านช่องห้องหอ บ้านช่องห้องหับ บ้านช่องเหย้าเรือน ภูมิลานบ้านช่อง เรือนชาน
 บ้านช่อง เรือนร้านบ้านช่อง โรงร้านบ้านช่อง ฯลฯ

ต่อมาก็มักใช้หมายถึงที่มั่วสุมกันลับๆ เช่น ช่องการพนัน ช่องโจร ช่องนางโลม ช่อง
 โสเภณี ฯลฯ

“--หายไปไหนตั้งนานบ้านช่องไม่กลับ”

เขาถามหลังจากเห็นหน้าเพื่อนผู้คลั่งไคล้ศิลปะการต่อสู้อย่างจอมยุทธ์ในนวนิยาย
 กำลังภายใน

“มึงกลับมาเพื่อนก็หายห้วง! มึงไม่กลับมากูหรือใครก็ไม่ห้วง!” เพื่อนอีกคนยกไหล่
 และพูดยียวน

“อามิตตาพุทธ--เราอยู่ในป่ามาพักใหญ่”

ยอดวีรบุรุษพูดเนิบนิ่งเหมือนหลวงจีนวัดเล้าหลินบนเทือกเขาซงซาน

“คงซุ่มฝึกเพลงหมัดเมฆา--”

“--หรือบาทาไรเงา”

ผู้เยี่ยมยุทธ์ส่ายหัวแล้วพูดแผ่วเบา

“--เราหลง”

๔

เหนียว

“เหนียว” หนึ่งหมายถึงไม่เปราะเปื่อยยุ่ย ดึงขาดยาก เกะออกยาก แยกออกจากกันยาก เช่น

“...แล้วนางดีที่ตรงน่องนั้นสองแปะ เข้ากอดเกาะยุตยื้อทำมือเหนียว...”
(พระอภัยมณี)

ดินที่เปียกน้ำแล้วจะมีความยึดหยุ่น เรียกว่า “ดินเหนียว”
ข้าวที่หุงหรือนึ่งแล้วเม็ดจะเหนียวติดกัน เรียกว่า “ข้าวเหนียว”
เรียกพืชผลที่มีเนื้อนุ่มและเหนียวอย่างข้าวเหนียวว่าข้าวเหนียวด้วย เช่น สาคู
ข้าวเหนียว ข้าวโพดข้าวเหนียว มะตาดข้าวเหนียว
ขนมทำด้วยแป้งข้าวเหนียว คลุกมะพร้าวขูด โรยน้ำตาลเคี้ยวและข้าวตากคั่ว เรียกว่า
“ขนมเหนียว”

“หนึบ” “หนึ๊ก” หรือ “หนึบ” หมายถึงเหนียวหรือแน่น
เหนียวและมีเนื้อแน่นด้วย เรียกว่า “เหนียวหนึ๊ก” “เหนียวหนึบ” “เหนียวหนึบ” หรือ
“เหนียวหนึบหนึบ”

ลักษณะที่ผมหหรือชนสัตว์ติดแน่นเป็นปมเหนียวสว่างไม่ออก เรียก “สังกะตั้ง”
“ตั้ง” คำเดียวก็ว่า ตั้งตัวอย่าง

“...ที่ทำขนค่อม้าเหนียวเป็นตั้งในราตรี, และทำให้เกศีสาวผู้คร้านเป็นตั้ง
เหนียว...”

(โรเมโอและจูเลียต)

“เหนียว” หนึ่งหมายถึงมีลักษณะเป็นยางจนใช้ติดสิ่งอื่นได้ ตั้งตัวอย่าง

“...เหลวเหลวกวนง่ายสบายใจ เร่งไฟคนเคียวเหนียวเข้าทุกที...”
(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน)

มีลักษณะเหนียวติดมือ เรียก “เหนอะ” “เหนอะหนะ” “เหนียวเหนอะ” หรือ “เหนียว
เหนอะหนะ” ตั้งตัวอย่าง

“...ตรอมกรรมกรรมหนอง เหนอะเนื้อ...”
(โคลงนิราศวัดสมุหประดิษฐ์)

“...คือมะทรางยางเหนียวเคียวเหนอะหนะ ถ้า मैंจะรับประทานให้หวานคล่อง...”
(กลอนนาวิกรมย์)

โดยปริยายหมายถึงอาการที่มีลักษณะคล้ายคลึงเช่นนั้น เช่น เหงื่อออกจนเนื้อตัว
เหนอะหนะไปหมด

“เหนียวตัว” ก็ว่า

เรียกลักษณะของเหลวที่ข้นเป็นยางเหนียวๆ อย่างงายที่หล่อเมล็ดมะตูม ว่า
“ยางมะตูม” ตั้งตัวอย่าง

“...เคียวให้หน้าตาลแต่พอเป็นยางมะตูม เอาถั่วที่กรองไว้เทลงในน้ำตาล กวนไป
จนเหนียว...”

(ตำราแม่ครัวหัวป่าก์)

มักใช้เรียกไข่ที่ต้มหรือทอดยังไม่สุกดี ไข่แดงมีลักษณะเป็นยางเหนียวๆ ดังตัวอย่าง

ถ้าต้มสุกเสียสิ้นก็กินจืด	ต้มเป็นยัดเยอะ <u>ยางมะตุม</u> ตัก
กินกับข้าวสิ้นซามลักสามพัก	แล้วก็มีน้ำหนักตลอดคืน
	(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ลำนวนครูแจ้ง)

“...ไข่เจียวอีกอย่างหนึ่งที่ควรเราจะทำกินได้เอง คือเจียวข้างล่างสุก อ่อนอย่าง
ไข่เจียวฝรั่ง...ข้างในเปนยางมะตุม สำหรับกินเวลาเช้าอร่อย...”

(ไกลบ้าน)

เหนียวๆ ลื่นๆ เรียก “เลือก” หรือ “เลือกๆ” เช่น ผักกระเจียบต้มแล้วเป็นเลือกๆ
“เมือก” หรือ “เมือกๆ” ก็ว่า เช่น ล้างปลาให้หมดเมือก
ภาษาไทยถิ่นใต้ว่า “เมลือก” ออกเสียง /เมลือก/ หมายถึงน้ำเมือก
“หนืด” หมายถึงเหนียวข้นเป็นยางยัด
ข้นและเหนียวจนขาดจากกันยาก เรียก “เหนียวหนืด”
โดยปริยายใช้เรียกคนตระหนี่ถี่เหนียวมาก
“เหนียว” หนึ่งหมายถึงหวังไว้ไม่ยากให้ง่าย
มักใช้ “ขี้เหนียว” หรือ “ขี้เหนียวขี้แน่น” ดังตัวอย่าง

แต่ตัวยายมี <u>ขี้เหนียว</u>	ว่องไวใช้เปรี๊ยะ
ข้าขอเลี้ยงตัวข้าเอง	
	(ฉันทน์เยาวพจน์)

“ตระหนี่ถี่เหนียว” หรือ “ตระหนี่เหนียว” ก็ใช้ ดังตัวอย่าง

“...อนิจจาน้ำใจมิใช่ขี้ต	เป็นคนติดเติมที่ <u>ตระหนี่เหนียว...</u> ”
	(เพลงยาวตำนานหวย ของนายกล้า)

โบราณใช้ “เหนียวเดียว” ก็มี ดังตัวอย่าง

“...เหนียวเดียว, ตระหนี่นัก, ขี้ตืด, คือคำพูดแปลความเปรียบคนตระหนี่ไม่ให้
ของใคร, เขาว่าคนนั้นเหนียว, แต่เดียวเป็นคำสร้อย...”

(อักขรามาภิธานศรับท์)

ขี้เหนียวอย่างไม้อย่อมให้อะไรแก่ใครง่าย ๆ เช่น ขี้ผลไม้หลายร้อยแถมส้มสองลูก
เรียก “กระดุก”

ถ้าขี้เหนียวมากกว่าชั้น “กระดุก” เช่น ขี้ผลไม้เกือบพันบาทแถมเงาะลูกเดียว เรียก
“กระดุกซัดมัน”

“เหนียวแน่น” หนึ่งหมายถึงแน่นแพ้น มั่นคง ดังตัวอย่าง

“...ชาวเมืองทั้งปวงครั้นแจ้งดังนั้นที่เป็นคนหนักแน่นสุภาพเรียบร้อยและ
ที่

เหนียวแน่นกับคนลัทธิขี้ก็ชอบอัชฌาัยสรรเสริญว่าดี...”

(เลียดก๊ก)

“แน่นเหนียว” ก็ว่า ดังตัวอย่าง

“...ประรักใหม่ได้ครบรอบสองเกลียว เข้าแน่นเหนียวกระหนาบรักทำซักแซ...”

(นิราศชมตลาดลำเพ็ง)

“เหนียวแน่น” หนึ่งหมายถึงไม้อย่อมให้จ่ายหรือเสียทรัพย์ง่าย ๆ

ไม้อย่อมใช้หนึ่งง่าย ๆ เรียก “เหนียวหนึ่”

สำนวน “ขี้ไม่ให้หมากิน” หมายถึงขี้เหนียวมาก

เรียกลักษณะที่ทำป้องกันไว้เผื่อไว้ ว่า “กันเหนียว” หรือ “เผื่อเหนียว”

“เหนียว” หนึ่งหมายถึงผิวหนังทนทานต่อศัตรูร้าย พิณ แวง หรือยิงไม่เข้า ดัง

ตัวอย่าง

เหนียว กายกายอยู่สู้	คงอา วุชเฮ
กายเปราะหะมาสาตรา	รุกู้จั้ง
ใจเหนียวยอมเหนียวสมา	ริมัน มีเอย
เปราะจิตระความคิดฟุ้ง	ชานลีนลัมปชัญญ์
	(โคลงอุภัยพากย์)

“หนังเหนียว” ก็ว่า ดังตัวอย่าง

“...ฟันต้องไม่ระคายเท่าปลายเล็บ เนื้อเหน็บหนังเหนียวคงทน...”
(บทละครเรื่องดาหลัง รัชกาลที่ ๑)

โดยปริยายหมายความว่าตายยาก

“ทำไมถึงกินไม่หมด!” เสียงครูจวงจันท์แห้วใส่เด็กชายอึด

“มะ-มะ-มันเหนียวครับ” เด็กชายตอบตะกุกตะกัก

ครูจวงจันท์หยิบหม้อทอดในถาดหลุมตรงหน้าเด็กชายเข้าปากและเคี้ยวกลืนลงคอ
ต่อหน้าเด็กทุกคนที่กำลังซ็อก

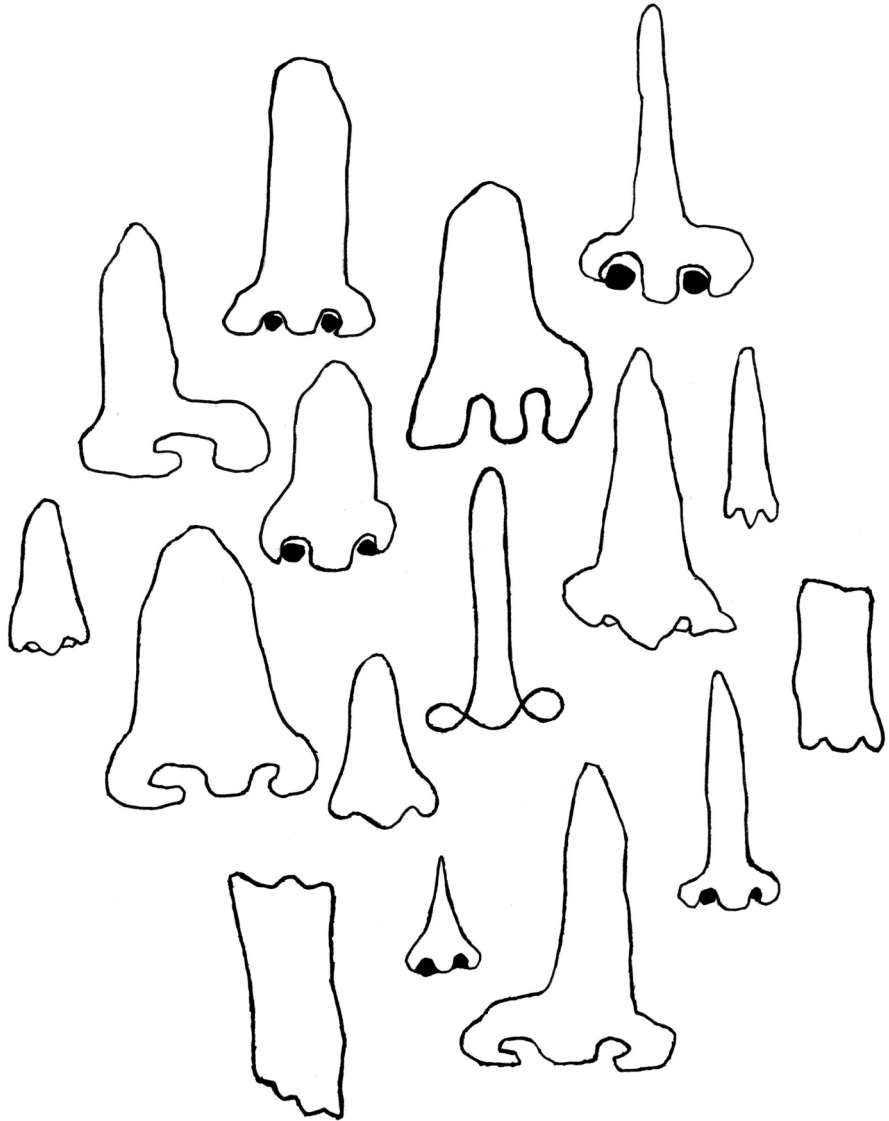
“ไม่เห็นจะเหนียว!!!” ครูผู้เป็นหัวหน้าแผนกครัวของโรงเรียนประกาศอีกครั้ง

“กะ-กะ-ก็-ชะ-ชะ-ขึ้นนั้น--”

“ทำไม? ขึ้นนั้นมันทำไม?” เธอทวาดแล้วใช้ปลายเล็บแคะเศษหมูที่ติดฟันอยู่ก่อน
กลืนลงไปอีกครั้ง

“--ผมเคี้ยวแล้วคายไว้ครับ”

หลังวิลัสณาประสาชื้อเป็นเสียงกรี๊ดร้องของครูจวงจันท์

๕

จมุ๊ก

“จมุ๊ก” คืออวัยวะสำหรับดมกลิ่นและหายใจเข้าออก ดังตัวอย่าง

“...ฆานรูปนั้น คือ **จมุ๊ก**อันแต่งดมให้รู้รสทั้งหลาย...”

(ไตรภูมิพระร่วง)

ยืมมาจากศัพท์ “จรมุะ” ออกเสียงว่า /จรอโมะห์/ ของกัมพูชพากย์ แต่เนื่องจากพยัญชนะ /จ/ ไม่อาจกล้ำกับ /ร/ ได้สนิทในภาษาไทย เราจึงละเสียง /ร/ แล้วออกเสียงเป็น /จะหฺมุ๊ก/ และเขียนเป็น “จมุ๊ก” ส่วนของจมุ๊กที่มีลักษณะเป็นสันเรียก “ตั้ง” “ตั้งจมุ๊ก” หรือ “สันจมุ๊ก” แขนกลางระหว่างช่องจมุ๊ก เรียก “ชื่อจมุ๊ก” กระดูกจมุ๊ก เรียก “โครจมุ๊ก” ช่องกลวงภายในจมุ๊ก เรียก “โพรงจมุ๊ก” ส่วนยอดของจมุ๊ก เรียก “ปลายจมุ๊ก” ด้านข้างทั้งสองของปลายจมุ๊ก เรียก “ปีกจมุ๊ก” ร่องระหว่างจมุ๊กกับริมฝีปากด้านบน เรียก “ร่องจมุ๊ก” จมุ๊กมีรูปทรงสี่เหลี่ยมหลากหลาย

จุมุกที่ปลายร่นขึ้นไป เรียก “จุมุกขึ้น”
 จุมุกที่ปลายยุบหรือแบนผิวดปรกติ เรียก “จุมุกบี้”
 จุมุกที่ปลายยุบหรือแบนลงเล็กน้อย เรียก “จุมุกพิบ” หรือ “จุมุกพิบ”
 จุมุกที่ยุบหรือแบนลงไป เรียก “จุมุกแพบ”
 “เฟ็ด” เป็นคำเก่า หมายถึงแพบ หด ลั่น
 จุมุกที่มีลักษณะเช่นนั้น โบราณเรียก “จุมุกเฟ็ด” ดังตัวอย่าง

เฟ็ด

“...เล่าเจียงได้ฟังก็เลดูเดี่ยวสงเห็นรูปร่างต่ำเตี้ยสี่สระรีดงผลมะตูม **จุมุก**

พันธ์เยี่ยม...”

(สามก๊ก)

“...แล้วตีอ้ายตุ๊ก**จุมุกเฟ็ด**

พันตาสายชายเปิดบ้านตึกแดง...”

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน)

จุมุกที่เห็นแนวสันชัดเจน เรียก “จุมุกเป็นสัน”
 จุมุกที่สันเด่นจนดูพุ่งออกมา เรียก “จุมุกโด่ง” ดังตัวอย่าง

“...บ้างหุยานพันธ์ยาว**จุมุกโด่ง**

บ้างกันโด่งต่ำเตี้ยเสียวราศี...”

(ปาจิตกumarกลอนอ่าน)

จุมุกที่สันไม่อยู่ในแนวตรง เรียก “จุมุกคด” หรือ “จุมุกเบี้ยว”
 จุมุกที่ปลายโค้งและม้วนเข้า เรียก “จุมุกงุ้ม”
 จุมุกที่ปลายง้างขึ้น เรียก “จุมุกงอน”
 จุมุกที่ปลายยื่นหรือยกขึ้นจนเห็นเด่นชัด เรียก “จุมุกเซ็ด”
 จุมุกที่รูจุมุกกว้างมาก เรียก “จุมุกบาน”
 จุมุกที่ใหญ่กว่าปรกติ เรียก “จุมุกโต”
 จุมุกที่ยาวกว่าปรกติ เรียก “จุมุกยาว”
 จุมุกที่ตรงกลางสันแพบแบน เรียก “จุมุกหัก”

จุมูกที่ปลายกุดขาดหรือสั้นเข้า เรียก “จุมูกด้วน”
 จุมูกที่มีช่องทะลุเข้าไปตรงใต้จุมูก เรียก “จุมูกโหว่”
 จุมูกที่ริมบางส่วนหายไป เรียก “จุมูกแหวง”
 จุมูกที่ริมขาดออกมาก เรียก “จุมูกวีน” ดังตัวอย่าง

“...เอาแล้วนะจะเขียดเลือดแดง

จุมูกแหวงโหว่วีนสิ้นทุกคน...”
 (บทละครนอกเรื่องสังข์ทอง)

“คัตจุมูก” หมายถึงรู้สึกแน่นในจุมูก
 “โล่งจุมูก” หมายถึงรู้สึกว่าหายใจสะดวก
 “เตะจุมูก” หมายถึงโชนมาให้ได้กลิ่นอย่างแรง
 “ติดจุมูก” หมายถึงยังรู้สึกได้กลิ่นอยู่
 คำนวน “จุมูกโหว่” หมายถึงได้กลิ่นไว ได้ข่าวเร็ว
 คำนวน “จุมูกมด” หมายถึงโหว่ตัวหรือรู้ตัวทันเหตุการณ์
 บางทีใช้เข้าคู่กับ “หูผี” เป็น “หูผีจุมูกมด” หมายถึงรู้เรื่องอะไรได้เร็วทันทั่วทั้งที่ ดัง
 ตัวอย่าง

“...บุราณว่า**หูผีจุมูกมด**

มันรู้หมดอย่างที่ในใจถวิล...”
 (พระอภัยมณี)

คำนวน “จุงจุมูก” หมายถึงถูกเข่าชักนำไปโดยไม่ใช้ความคิดของตน ดังตัวอย่าง

“...เขา**จุงจุมูก**หม่อมไปฤๅไร

หม่อมผัวเจ้าลงไปทำวุ่นวาย...”
 (บทละครนอกเรื่องไกรทอง)

คำนวน “ฟุ้งจุมูกคนอื่นหายใจ” หมายถึงอาศัยผู้อื่นมักไม่สะดวก
 “ยืมจุมูกคนอื่นหายใจ” หรือ “เอาจุมูกผู้อื่นมาหายใจ” ก็ว่า
 คำนวน “ยี่นจุมูก” หมายถึงเข้าไปเลือกในเรื่องที่ไม่ใช่ธุระของตน
 คำนวน “ลุ่มหน้าปะจุมูก” หมายถึงทำอะไรเด็ดขาดไม่ได้ เพราะเกรงจะไปกระทบ

กระเทือนพวกพ้อง

สำนวน “เหยียบจมูก” หรือ “เหยียบจมูกเสื่อ” หมายถึงกล้าทำทายนำนาจ โดยปริยายเรียกสิ่งที่ยื่นออกมาคล้ายจมูกว่า “จมูก” ด้วย เช่น จมูกข้าว จมูกซุง จมูกบันได จมูกเล็บ

โบราณเขียนเป็น “จรหมุก” ออกเสียงว่า /จะระหมุก/ ก็มี ดังตัวอย่าง

“...**จรหมุก**หักคอคเคี้ยว ฟนงอกซั้วเสมอหมุ...”

(มหาชาติคำหลวง กัณฑ์กุมาร)

เขียนตามเสียงพูดเป็น “ตมูก” ออกเสียงว่า /ตะหมุก/ ก็พบ ดังตัวอย่าง

“...ไต้ยีนเหม่งลูกเขยงจนเซชวน

ตมูกด้วนมือด่างสีข้างปม...”

(เพลงยาวตำนานหวย ของนายกล้า)

วรรณคดีมักเรียกจมูกว่า “นาสิก” หรือ “นาสา” ดังตัวอย่าง

ทำนอง**นาสิก**ไ้
เปรียบด้วยชอกาม

คือเทพนฤมิตไ้

(ลิลิตพระลอ)

นาสาเสียว**นาสา**
ชีวหาและชีวหา

ทราบคนธาสุคนธา

เสวยรสสารสาสมร

(อนิรุทธ์คำฉันท์)

“ฆาน” ก็ใช้ ดังตัวอย่าง ดังตัวอย่าง

ขึ้นนมสุคนธ์ชลธาร
ตระหลบตระเล่าสาวคนธ์

อบอวนวน**ฆาน**

(ประมุขวดีคำฉันท์)

“ลมฆาน” คือลมหายใจเข้าออก โบราณใช้เป็นนิมิตพยากรณ์การเดินทาง ถ้าลมซัดว่าร้าย ถ้าลมคล่องสบายว่าดี ดังตัวอย่าง

ยกมามาทำข้าม	แขวงปราณ
ปราณประหลาด <u>ลมฆาน</u>	พี่ซ้อง
แลว่านุชทรมาน	หมองสิ่ง ไตแม่
ทุกซัโรคหรือจกักร้อง	รำให้หาเรียม
	(โคลงนิราศนรินทร์)

“นัตถุ” ออกเสียงว่า /นัต/ หมายถึงจมูก
ยาผงใช้เป่าเข้าจมูก เรียก “ยานัตถุ” ดังตัวอย่าง

“...บ้างเป่า <u>ยานัตถุ</u> บ้างนวดฟัน	ช่วยกันแก้ไขอุ่นไป...”
	(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ รัชกาลที่ ๑)

“...ได้ <u>ยานัตถุ</u> ติดพิมเสนพออ่อนอ่อน	เอาเล็บข้อนสอดสร้างสว่างหน้า...”
	(นิราศเกาะจาน)

ภาษาถิ่นล้านนาเรียกจมูกว่า “ดั่ง”
 “ดั่งบีต” คือจมูกบาน
 “ดั่งแพบ” คือจมูกแพบ
 “ดั่งแม็บ” หรือ “ดั่งเหม็บ” คือจมูกยุบ
 “ดั่งซั้ง” “ดั่งแซว” “ดั่งโซ้ง” หรือ “ดั่งโก่ง” คือจมูกโด่ง
 ภาษาถิ่นอีสานเรียกว่า “ดั่ง” เหมือนล้านนา
 “ดั่งเหมบ” คือจมูกบี้
 “ดั่งปั้ง” คือจมูกบาน
 “ดั่งโม” คือจมูกโด่งจมูกใหญ่

“ดั่งวีก” คือจมูกแห่วง
 ถ้าแห่วงอย่างกลาง เรียก “ดั่งวาก”
 แห่วงนิดหน่อย เรียก “ดั่งวีก”
 จมูกเขิด เรียก “ดั่งเบิด” หรือ “ดั่งเหิน”
 ภาษาถิ่นใต้เรียก “หมูก” หรือ “หมุ่” (ภูเก็ต, พังงา)
 “หมูกทรวด” คือตั้งจมูกหัก
 “หมูกอู้” หรือ “หมูกแหบ” คือจมูกบี้
 หลังเรียนนอนไ้ไลน์ลุงคนหนึ่งรีบทบทวนบทเรียนให้หลานชั้น ป.๕ ฟังอีกครึ่งกันลืม
 “สรุปว่า ‘ตั้ง’ กับ ‘จมูก’ เหมือนกันนะ”
 “แต่ ‘จมูกหัก’ กับ ‘ตั้งหัก’ ไม่เหมือนกัน?”
 หลานชายที่ยังนอนไขว่ห้างอย่างสบายอารมณ์สวนคำขึ้นทันทีแล้วเล่นลื่นต่อ
 “เหมือน ‘ตูด’ กับ ‘ก้น’ ก็คนละอย่าง”
 “ยังไง?”
 “อ้าว!--” เด็กน้อยผุดขึ้นมาฉัดสมาธิ “ก็ก้นมันเอาไว้ ‘นั่ง’--แบบนี้”
 พุดแล้วก็ขยับยกโยกกันตัวเองซ้ายทีขวาที
 “--ส่วนตูดมันก็เอาไว้ ‘ชี้’ ไงลุง!”